

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
та літератури
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету*

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ КОДИФІКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ З ІНКЕКТИВНИМ ЗМІСТОМ У МОВІ ЗМІ

Загальноновизнаним є той факт, що обов'язковою умовою існування культури є мовний стандарт. Толерантність і політкоректність визнані безперечними цінностями як у сучасному суспільстві, так і в медіапросторі. Останнім часом у мові ЗМІ спостерігається активна взаємодія кодифікованої нормативної мови із субстандартом: простежується тенденція до надмірного вживання одиниць, які перебувають у периферійній зоні національної мови та навіть за її межами. Відбувається експансія некодифікованої лексики, яка проявляється в цілеспрямованому доборі певних мовних одиниць, виражених неузуральними мовними засобами й пов'язаних із негативною кваліфікацією об'єкта мовлення.

Відсутність жорстких вимог до викладу матеріалу, пошук нових засобів вираження, наміри до лінгвістичного балагурства, криміналізація суспільства, зневажання мовних норм, прагнення до експресивності висловлення через використання ненормативної лексики тощо – все це є наслідком активізації вкраплень ненормативних мовних елементів, які за етико-естетичними принципами вважаються нецензурними, непристойними, неприпустимими.

Відомо, що слова здатні вербалізувати домінуючі емоції: любов і ненависть, щастя й горе, радість і страждання, а також гнів, презирство, зневагу, відразу. Такі лексеми є в кожній мові, й для презентації емоційного стану людини вони функціонують з неоднаковим рівнем експресії. Серед них фіксується такий прошарок, у якому слова з негативно-оцінною семантикою, публічно принижуючи особистість і порушуючи мовні, етичні, культурні норми, є засобами мовленнєвої агресії. У лінгвістичній літературі введено поняття «інвективна лексика» (термін В.І. Жельвіса). Інвектива – мовний знак, який визначають як спосіб існування вербальної агресії.

У цьому контексті окремого інтересу становить питання про з'ясування особливостей цього лінгвістичного феномена. Зазначимо, що проблема вивчення інвективи відображена в незначній низці наукових розвідок вітчизняних лінгвістів. До сьогодні кодифікована лексика з інвективною функцією в мові газетного дискурсу цілісно ще не досліджувалася. Свої наукові розвідки присвятили описові лайливої лексики із семантико-функційного погляду Я. Радевич-Винницький, Л. Мацько; з комунікативно-прагматичного – С. Форманова, Ю. Бельчиков, Н. Заворотичева; у прагмалінгвістичному аспекті розглядає мовні одиниці з інвективним змістом – Л. Гараєва; з позицій гендерного – Л. Корнева, Л. Ставицька, С. Форманова. Особливості стилістичного маркування описує О. Немировська; специфіку функціонування інвективи в різних стилях мови вивчають С. Єрмоленко, С. Форманова, Г. Завражина, В. Лазаренко, А. Миколайчук, І. Корнієнко, Т. Крупеньова; концептуальний аналіз інвективи здійснює С. Засипкін. Побіжно торкалися цієї проблеми В. Шевчук, Д. Синяк, Б. Коваленко, О. Курська. Слова з інвективним змістом зареєстровано в Короткому словнику жаргонної лексики Л. Ставицької; аналізу української інвективи, причинам її вживання присвячено дисертаційне дослідження С. Форманової. Особливості цього явища в аспекті мовленнєвої етики сучасного політичного дискурсу відображено в науковій праці Г. Завражиної, спеціалізовані й неспеціалізовані інвективи – предмет зацікавленості І. Муратової.

У русистичі особливостям реалізації інвективної інтенції присвячені розвідки Б. Успенського, О. Скородникова, Є. Ключевої, О. Михальнової, С. Матяш, О. Саржиної, Т. Кудінової, А. Кулакова та ін. Опис прагматичних категорій інвективного мовленнєвого акту подає О. Корольова, яка доводить взаємозв'язок зневаги з низкою чинників екстралінгвістичного характеру. Інвективи в поетичному дискурсі М. Лермонтова досліджує Н. Анненкова, способи вияву інвективності представлені Н. Семеновою. Дворівневу класифікацію лексичних проявів вербальної агресії презентує О. Шейгал, засоби створення інвективного прагматичного ефекту в тексті на лексичному рівні аналізує А. Кур'янович, емотивному аспекту мовлення з одиницями вербальної агресії присвячені дослідження В. Жельвіса.

Аналіз лінгвістичних розвідок у цій галузі засвідчує, що для реалізації інвективи, основне призначення якої – експресивна актуалізація негативного ставлення до адресата комунікації і яка є образливою для нього, способом вираження негативної інформації, використовується як нормативна, так і некодифікована лексика. Отже, постає питання доцільності використання таких мовних одиниць, які формують експліцитні/імпліцитні інвективні смисли. Особливого вивчення потребує сфера функціонування та форми презентації їх у публіцистичному стилі, зокрема в мові сучасної газети.

Виходячи із цього, метою розвідки є з'ясування специфіки використання кодифікованої лексики з інвективною інтенцією в газетному дискурсі. Мета зумовила розв'язання таких завдань: коротко узагальнити лінгвістичні дослідження, присвячені цій темі, з'ясувати найбільш типові форми презентації кодифікованої лексики, що забезпечують інвективний континуум у комунікативному просторі. Об'єктом дослідження є дискурс Всеукраїнської незалежної газети «Наша Батьківщина» (далі – НБ).

У сучасному мовознавстві не визначено лінгвістичного статусу інвективи, і сам термін не має чіткого тлумачення. Його вживають як синонім лайки, вульгаризму, сленгу, бруднослів'я, образи, матірщини, татуйованої та обценної лексики, гострого викривального виступу. На сучасний момент до визначення лінгвістичного феномена інвективи сформувалися два напрями: перший, за яким інвектива – це будь-яка літературна форма слова, що використовується з метою заподіяння публічної образи адресату мовлення. Відповідно до другого, інвектива отожднюється з табуйованим знаком, який закріплений у мовному узусі, але лежить за межами нормативної літературної мови й має стилістичний маркер «вульгарний», «грубий», «лайливий». У представленій розвідці інвективу розглядаємо в широкому значенні як будь-який словесно виражений прояв негативно-оцінного ставлення до адресата мовлення.

С. Форманова зауважує, що питома вага інвектив у сучасному суспільстві, особливістю яких є «викриття або критика певних осіб, яка здійснюється за допомогою іронії, сатири, кепкування й навіть сарказму», реально не зменшується, що пов'язано з деритуалізацією культури, з тим, що інвективні форми, втративши ритуалізований характер, перейшли в побут [9, с. 10–11]. І далі дослідниця виділяє такі типи номінації дійсності, які включає семантичний корпус інвективи з оцінним компонентом: 1) суб'єктивна оцінка соціальної привабливості особи за її місцем в етносоціальній системі цінностей через лексику «соціального статусу» (*педик*); 2) вербальна дискримінація за національною, релігійною і ставовою належністю (*чурка*, *єретик*); 3) констатація якості виконання соціальних ролей через лексику, яка не пов'язана з описом суспільної діяльності людини (*ганчірка*) [9, с. 10]. Об'єктом образи, в якій наявна оцінка із семами «осуд», «критика», «антипатія», можуть стати ще й інтелектуальні здібності людини (*дурень*), її зовнішній вигляд (*корова*), вік і фізичні вади (*слипак*, *стара карга*), моральні цінності (*курва*), походження (*селоук*), загальна негативна оцінка адресата (*наскуда*) тощо [8, с. 229]. Тобто для інвективи добираються як конкретні ознаки адресата, так і їх узагальнення.

Зазначимо, що інвектива як один із емоційних та експресивних засобів вираження вербальної агресії через пейоративи – слова, що виражають негативну оцінку, добирається залежно від інтенції та комунікативної інтеракції, від характеру висловлення, від того, кому адресовано, оскільки кожна ситуація вимагає відповідного лексичного наповнення.

А. Давиденко, досліджуючи ненормативну лексику в прагматичному аспекті, пропонує умовний поділ лексем на три категорії: «на власне образи, слова зневажливого забарвлення та лексеми, що можуть використовуватися для акту образи». Причому, як зазначає далі автор, «не можна твердити, що ці лексеми-категорії за силою впливу на слухача емоційно сильніші, ніж інші: усе залежить від конкретної мовної ситуації» [1, с. 146].

Існує чимало критеріїв щодо класифікації інвективної лексики. Найчастіше за основу розподілу беруться як позалітературні слова, узяті з лайливої, обценної, матірної, жаргонної лексики, грубого просторічного мовного прошарку, так і кодифіковані слова й словосполучення із семантикою негативною оцінки об'єкта мовлення. Сюди зараховують номінації осіб із позначкою образливою з погляду інтересів суспільства оцінки зайняття, вчинків, поведінки; нейтральні характеристики адресатів за професією, родом діяльності, що в переносному значенні набувають негативною конотації, яка супроводжується експресією несхвалення, презирливості; зоосемантичні метафори з оцінкою об'єкта мовлення, оформлені грубою експресією осуду, гребування, зневаги тощо.

Отже, інвектива – це лінгвістична категорія без чітко окреслених меж. С. Форманова пропонує розглядати її як «один із механізмів заміщення реальної агресії вербальною моделлю морального тиску» [10, с. 27]. До інвективи дослідниця зараховує, по-перше, нецензурні слова та їх похідні; по-друге, «гробіанізми – грубі, брутальні назви тих предметів і явищ, які в суспільстві слід або не називати зовсім і всіляко їх уникати, або ж замінити описовими виразами, які певною мірою їх облагороджують (евфемізми)»; по-третє, вульгаризми, «куди входить і лайлива лексика з недиференційованою ознакою осуду» [10, с. 126]. З лінгвістичного погляду С. Форманова розрізняє інвективу агресивну та експлетивну, тобто «своєрідну «вигукову інвективу», яка спрямовує використання табуйованої лексики на виявлення свого ставлення до ситуації» [9, с. 18]. Отже, критерій інвективності залежить від семантики слова й від стилістичних засобів.

З позицій В. Жельвіса, інвектива тлумачиться в широкому й вузькому значенні. У широкому – це словесно виражений прояв агресивного ставлення до опонента, у вузькому значенні інвектива – складник лихослів'я, «вербальне порушення етичного табу, яке здійснюється табуйованими мовними засобами», а виявом нецензурних форм інвективи є груба лайка [2, с. 13–14]. Іншими словами, у вузькому значенні інвектива – це будь-яке грубе, вульгарне, некодифіковане мовне позначення адресата комунікації з негативно-оцінною семантикою.

Л. Ставицька розмежує поняття «інвектива» й «жаргон» як складники ненормативної лексики, коментуючи це тим, що негативні знижені номінації деяких жаргонізмів автоматично «екстраполюються на лайку». Якщо «вокабуляр інвективи та жаргону можуть частково збігатися», то «функції цих мовних страт збігаються повністю» [7, с. 37]. Л. Крисин узагалі зараховує інвективу до лексики та фразеології, яка характеризує ставлення мовця до предмета мовлення [4, с. 145].

О. Шейгал, аналізуючи російський політичний дискурс, усі знаки вербальної агресії класифікує за двома рівнями. До першого рівня належать вербальні знаки, які транслюють агресію через свою внутрішню форму. Це, за термінологією дослідниці, спеціалізована група (СЗА), куди входять обценна лексика, загальні пейоративи та образливі слова. До другої, неспеціалізованої (НЗА), групи включаються ярлики (знаки, спрямовані на звинувачення адресата в небезпечних для суспільства рисах) та іронічні номінації. Дослідниця взагалі не розглядає інвективу-лайку в групі спеціалізованих знаків вербальної агресії, а кваліфікує її як прагматичне запозичення зі сфери побутового спілкування [11, с. 131–132].

Існують пласти мови, як виокремлює М. Ткачівська, в яких уже «закладена негативна конотація, домінантна для більшої кількості мовців». До них авторка зараховує «лихі слова», непристойну лайку, обсценізми та матірну лексику й уважає, що «не всі слова можуть бути зараховані до прошарку «поганих», як і не всі «погані слова» акцентуються кожним як такі, що мають негативну конотацію» [8, с. 230].

За спостереженнями О. Кузик, у низці наукових розвідок наголошується ідея про інвективну тактику як про найефективніший спосіб реалізації агресивних комунікативних стратегій, зокрема мовленнєвої стратегії дискредитації [5, с. 212]. Зазначимо, що агресивні стратегії реалізуються лексичними засобами з різним ступенем інвективного змісту. Так, негативна оцінність може бути закладена безпосередньо у значенні конкретного слова, а також може бути зумовлена особливостями контексту чи комунікативної ситуації, у межах яких вона використана [5, с. 212]. Отже, як слушно зауважує Г. Завражина, інвектива охоплює значно ширше коло явищ, ніж просто татуїзовані лексико-фразеологічні одиниці [3, с. 7].

У текстах сучасних ЗМІ, які є віддзеркаленням мови суспільства, спостерігаємо багатоманітні способи презентації вербальної агресії кодифікованою мовою. Так, агресивність у комунікації в мові газетного дискурсу забезпечується вживанням образливих слів і висловлювань з інтенцією зганьбити об'єкт мовлення: *Більше того, якщо в Радянському Союзі основним класом був пролетаріат, то пролетаріат може бути як поганим, так і хорошим, як агресивним, так і не агресивним, а цей режим ставить на гонництво, на гонників. Гонники агресивні завжди* (НБ. 2017. № 45. С. 6). Намір публічного приниження опонента в засобах масової інформації відбувається й через застосування мовних знаків, які в конкретній комунікативній ситуації набувають пейоративної експресії й у семантиці яких негативна оцінність уже закладена: *Таке хуліганське, бандитське нутро в російській владі...* (НБ. 2017. № 47. С. 5).

На сторінках періодики знаходимо й нейтральні лексеми з інвективним змістом, які презентують знижену оцінку характеристики діяльності, поведінки адресата: *«Перший канал», «РТР» – це не засоби інформації, це засоби масової пропаганди, точніше навіть масового зомбування* (НБ. 2017. № 45. С. 6). Інвективний заряд несуть лексеми й у наступному прикладі: *В результаті Майдану вдалося змістити вельми ефективну – з точки зору бандитів Кремля – чужу владу на не дуже ефективну, але свою* (НБ. 2017. № 48. С. 3).

Іншою формою прояву вербального приниження опонента є використання нейтральної номінації осіб за професією, родом діяльності, які в переносному значенні з експресією несхвалення набувають вкрай негативної оцінки: *І він справді їх не знає: у каламутній історії із затриманням на хабарі заступника міністра Вадима Трояна Аваков особисто «відмазував» соратника від зазіхань Генпрокуратури* (НБ. 2017. № 47. С. 6).

Семантика кодифікованої нейтральної лексичної одиниці залежно від мовного оточення набуває інвективних конотацій. М. Ткачівська слушно зауважує, що «нейтрально забарвлені слова можуть мати для певної людини стосовно якоїсь конкретної ситуації високий рівень негативної експресії» [8, с. 230]. Так, розгортання інвективної стратегії в текстах засобів масової інформації забезпечується використанням необразливих слів в іронічному контексті: *Весь цей політичний Гелловін пояснюється тим, що корупція заради порятунку своїх інтересів готова на все* (НБ. 2017. № 45. С. 3). Наведені приклади імплікують тонку іронію в інвективному слововживанні, чим применшують значущість об'єкта висловлення, дають змогу почерпнути інформацію про ставлення до влади, до особистісних стосунків держпосадовців.

Прагнення понизити соціальний статус адресата способом використання кодифікованої лексики спостерігаємо в прикладах із застосуванням зоосемантичних метафор, які найчастіше можуть супроводжувати експресію несхвалення: *Саакашвілі в той період думав, що якщо він дасть поїсти крокодилу або покладе монстру що-небудь до рота, то монстр наїсться і буде задоволений* (НБ. 2017. № 47. С. 5); або *Обидва наші протагоністи – чудово розвинені політичні тварини* (НБ. 2017. № 50. С. 3).

Нерідко в мові газетного дискурсу інвективний заряд несуть у собі «ярлики» для відомих посадовців, у семантиці яких міститься обвинувачення або викриття негативної діяльності, занять публічної особи, наприклад: *Саме тому багато хто з колишніх виборців Ющенка проголосував за «міцного господарника» Віктора Януковича – в надії, що колишній рецидивіст наведе порядок у країні* (НБ. 2017. № 48. С. 3); *Наївно вірити, що російські спецслужби не здійснюють технічного контролю переговорів Курченка – кремлівської рукавиці, що підгібає «націоналізовані» підприємства* (НБ. 2017. № 50. С. 3).

Нерідко прийом моделювання інвективного колориту використовується під час створення метафоричних конструкцій, як-от: *Це болото (Росія) тхне, булькає, випускає смертоносний газ у вигляді воєн* (НБ. 2017. № 47. С. 9); *Він не зв'язаний з РФ, але їде на російському велосипеді* (НБ. 2017. № 47. С. 4).

Отже, в ході аналізу ілюстративного матеріалу газетного дискурсу виявляємо, що інвектива, яка має на меті публічно принизити, образити адресата, може оформлюватися необразливою нейтральною лексикою в інвективній функції. Зазначимо, що для інвективи експресивність – категоріальна ознака й необхідна умова її існування. Через те що в семантиці слів з маркованою ознакою інвективності відображені ціннісні уявлення носіїв мови, в центрі яких перебуває людина, однією з головних ще є негативно-оцінна функція, що спрямована на пониження як соціального статусу адресата комунікації, так і рівня його самооцінки в межах загальноприйнятих суспільних норм і правил [6, с. 200].

Отже, вербалізація інвективної інтенції мовця може здійснюватися за допомогою й літературної лексики. Проте зауважимо, що в мові сучасних газетних видань можуть використовуватися елементи «антиетикетного мовленнєвого вокабуляру» з інвективним прагматичним ефектом. Уважаємо, що сьогодні вже варто наголошувати на якості філологічної освіти журналіста, його професійної культури та норми професійної моральності,

складниками якої є культури мовлення і творчості, журналістська культура, комунікативна й соціальна культури. Авторам повідомлення варто добирати мовні засоби з арсеналу саме літературної мови, оскільки не-літературні лексичні вкраплення порушують нормативність мови і стилістичну цілісність газетного дискурсу, стимулюють читача до їх використання.

Отже, кодифіковані лексичні одиниці з інвективною інтенцією в сучасних українських газетних текстах виявили досить оригінальну функціональну особливість. Лексичний склад інвективи і способи її презентації в мові ЗМІ потребують ретельного вивчення, оскільки це дає змогу проаналізувати нові тенденції в її використанні. Аналіз прагматичного застосування цих мовних знаків потребує уважного лінгвістичного осмислення та розширення напрямів подальшого дослідження.

Література:

1. Давиденко А.О. Лінгвістичні аспекти перекладу ненормативної лексики. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». Одеса, 2015. Вип. 19. Т. 2. С. 145–147.
2. Жельвис В.И. Поле брани. Сквернословие как актуальная проблема. Москва: Ладомир, 1997. 330 с.
3. Завражина Г.В. Мовленнєва агресія та засоби її вираження в мас-медійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Київ, 2008. 22 с.
4. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. Русский язык конца XX столетия (1985–1995). Москва, 1996. С. 142–185.
5. Кузик О. Інвективний потенціал антропонімів у політичному дискурсі англomовних засобів масової інформації. Південний архів. Серія «Філологічні науки»: збірник наукових праць. Херсон, 2017. Вип. LXVII. С. 212–215.
6. Муратова І.С. Мовна інвектива як одиниця вербальної агресії в політичному дискурсі. Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологія». Житомир, 2009. № 48. С. 198–201.
7. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ: Критика, 2005. 464 с.
8. Ткачівська М. Російська лайка або щедра спадщина. Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації: матеріали IV Міжнародної наукової конференції. Івано-Франківськ, 2017. Вип. ELLSC. С. 229–234.
9. Форманова С.В. Інвективи в українській мові: монографія / за ред. Н.М. Сологуб. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 336 с.
10. Форманова С.В. Стилістичні особливості інвективи в українській мові. Записки з українського мовознавства. Одеса, 2013. Вип. 20. С. 124–131.
11. Шейгал Е.О. Семиотика политического дискурса. Москва: Наука, 2007. 254 с.

Анотація

Л. ТОПЧІЙ. СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ КОДИФІКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ З ІНВЕКТИВНИМ ЗМІСТОМ У МОВІ ЗМІ

У статті розглянуто лінгвістичну природу інвективної лексики, зроблено спробу систематизувати дослідження в цій галузі, проаналізовано специфіку використання кодифікованих лексем з інвективною функцією в ЗМІ.

Ключові слова: інвектива, вербальна агресія, оцінність, інтенція, образа.

Аннотация

Л. ТОПЧИЙ. СПЕЦИФИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОДИФИЦИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ С ИНВЕКТИВНОЙ СЕМАНТИКОЙ В ЯЗЫКЕ СМИ

В статье рассматривается лингвистическая природа инвективной лексики, сделана попытка систематизировать исследования в этой области, проанализирована специфика использования кодифицированных лексем с инвективной функцией в языке СМИ.

Ключевые слова: инвектива, вербальная агрессия, оценочность, интенция, оскорбление.

Summary

L. TOPCHYI. SPECIFICITY OF THE USE OF CODIFIED VOCABULARY WITH INVECTIVE SEMANTICS IN THE LANGUAGE OF THE MASS MEDIA

The article deals with the linguistic nature of the invective vocabulary. In the article it has been made an attempt to systematize researches in this field. The specificity of using codified lexemes with invective function in the language of the mass media has been analyzed.

Key words: invective, verbal aggression, appraisal, intention, insult.